

Hadîs Metinlerinin Tedvîn ve Tasnîfnde Önemli Bir Yere Sahip Olan “er-Rihle fî Talebi’l-Hadîs”in Rolü Üzerine Bir Değerlendirme

Erdoğan KÖYÜ¹

¹Bartın University, BARTIN, TURKEY
<https://orcid.org/0000-0003-4555-4552>

Email: ekoycu@bartin.edu.tr

Türü: Araştırma Makalesi (Alındı: 15.11.2020 - Kabul: 23.11.2020)

Öz

Hız. Muhammed (s.a.s), güvenilirliğinin bir göstergesi olan “**Emîn**” vasfıyla tesmiye edilmiştir. Sahâbe-i Kirâm, hayatlarının tertip ve tanziminde büyük rolü olan ve Hız. Peygamberin doğruluk ve güvenilirliğinin belgeleri mesâbesindeki söz, fiil ve takrîrlerinin hem muhafazası hem de gelecek nesillere intikâl ettirilmesi için yazmaya gayret sarf etmişlerdir. Hız. Peygamber’e (s.a.s) âyetlerle hadislerin karışmasını engellemek için O, bazı sahâbilerin hadis yazmalarına izin vermemiş ancak işittiklerini ezberleyemeyen ve hâfızasından şikâyet eden bir sahâbîye: “**sağ elinden yardım iste**” diyerek yazmasını tavsiye etmiştir. Bu da hadis kitâbetinin Hız. Peygamber döneminde başladığını göstermektedir. Hicri 2. Asrın sonlarında Emevî Halifesi Ömer b. Abdilazîz’in (ö. 101/720) talimatıyla hadislerin tedvîn edildiği, hicrî 3. asırda ise hadislerin tasnîf faaliyetinin başarılı bir şekilde yürütüldüğü bilinmektedir. Hız. Peygamberin vefatından sonra da Sahâbe-i Kirâm, bazı fetihlere katılmak, ilim tahsil etmek ve Hız. Peygamber’in hadislerini ilk ağızdan dinlemek için Medine’den ayrılarak Mısır, Basra, Şâm, Kûfe, Bağdat gibi ilim merkezleri başta olmak üzere pek çok beldeye seyahat etmişlerdir. Hadis talebi için çıkılan yolculuklara bu Hadîs Usûlü ilminde “**talebu’l-ilm**” veya “**talebu’l-hadis**” denilmiştir. Bu çalışmada hadis talebi için çıkılan bu yolculukların önemi üzerinde durulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Hadîs; Hadis Metinleri; Hadis Metinlerinin Yazımı; er-Rihle fî Talebi’l-Hadîs, Hadislerin Tasnîfi.

An Evaluation on the Role of “ar-Rihle fi Talebi'l-Hadîs” in the Tadvin and Tasnif of Hadith Texts

Abstract

Prophet Muhammad (p.b.u.h.) as an indication of his trustworthiness as the “**Eminent**”. After his prophethood, the word that played an important role in the arrangement of the lives of the companions and the documents of his accuracy and reliability, they endeavored to write for both the preservation of their actions and decrees and passage to future generations. In order to prevent the mixing of the verses sent down to The Prophet did not allow some companions to write hadiths but advised a companion who could not memorize what they learned and complain about his memory, saying: “Ask for help from his right hand” This is the inscription it shows that it started in the time of the Prophet. At the end of the 2nd century of the Islamic calendar. It is known that hadiths were taught by the instruction of Umayyad Caliph Omar b. Abdilaziz (d. 101/720) and the classification activities of hadiths were successfully carried out in the 3rd century of the Hijri. After the death of the Prophet, the companions participating in some conquests, learning science and in order to hear the hadiths of the Prophet firsthand, they left Madinah and traveled to many places, especially to centers of science such as Egypt, Basra, Dam, Kufa and Baghdad. The journeys set out for the demand of hadith are called “**taleb al-ilm**” or “**taleb al-hadith**” in this Science of Hadith Method. In this study, the importance of these journeys for the demand of hadith is emphasized.

Keywords: Hadith; Hadith Texts, Writing Hadith Texts; al-Rihla fi Taleb al-Hadith; Classification of Hadiths.

Giriş

Hadis talebi için (الرَّحْلَةُ فِي طَلَبِ الْحَدِيثِ) yapılan yolculukların ana gayesi, hadis rivâyetlerini ilk râvilerinden derleyebilmek amacıyla uzun yolculuklara çıkılması ve bu rivâyetlerin ilk kaynaklarından sözlü olarak alınmasıdır. Hadislerin öncelikle ezberden rivayetinin ardından onları hatalardan korumak ve kaybolmalarını önlemek için kayda geçirilmesi ve dağınık halde bulunan hadislerin tedvîn hareketinin başlamasını gerekli kılmıştır. Altın çağ diye tavsif edilen 3. Hicrî asırda hadislerin sahâbî râvilerinin isimlerine ve konularına tasnîf edilmesi de el-**Musannef**, el-**Musned**, el-**Câmî** ve es-**Sunen** adlarıyla telif edilen hadis kitaplarını ortaya çıkarmıştır.

Abdulfettâh Ebû Gudde (ö. 1418/1997) Hadis talebi için, yapılan yolculukların (الرَّحْلَةُ فِي طَلَبِ الْحَدِيثِ) uzunluğuna ve meşakkatine aldırmanın ve her türlü fedakârlıklara katlanarak Rasûllah'tan (s.a.s.) rivâyet edilen hadislerin âli isnâdlarını elde etme gayesini ana hedefleri yapan Ehl-i Hadîs'in sıkıntılara rağmen âli isnâdlı hadisler elde etmelerinin hazlarını ve rihlelerin hedeflerini şöyle tasvir etmiştir: “Onlar hayatlarını pâk sünnetin hizmetine harcayan ve cimrilik yapmayan imrenilecek insanlardır. Onlar, yeryüzünün büyük meliklerinin sıfatlarıyla vasıflanmayı özelliklerine bürünmeyi makamlarına ve eşiklerine oturmayı arzuladığı kişilerdir. Onlar, Ebû Abdillâh el-Hâkim en Nisâbûrî'nin (ö. 405/1014) Ashâb-ı Hadis ve talebelerinin faziletini zikrederken şunları söylediği kişilerdir: Onlar sâlihlerin yoluna sulûk etmiş, selefîn izine tabî olmuş, Ehl-i Bidat'ı ve muhâlifleri Rasûlullah (s.a.s.) sünnetleri ile mağlup etmiş bir topluluktur. Çölleri ve susuz yerleri kat etmeyi, arzu ve hevesle yaşamaya tercih ettiler. İlim Ehli'ne ve Hadis İlmî'ne yakın olduklarında yolculuklardaki sıkıntıları nimet bildiler. Hadis ve rivayetlerin cem' edildiği yerde eski elbiseye ve kırıntıya kâni oldular. Mescitleri, ev; sütunları, dayanak; hasırlarını, yatak yaptılar. Dünyayı bütünüyle arkalarına atarak aşklarını, yazıya; gece sohbetlerini, semâ' ve nakle; istirahatlerini, müzâkereye; misklerini, mürekkebe; gecelerini, gündüze; közlerini, ziyaya; yastıklarını, taşa çevirdiler. **Âli isnâd**ın olduğu yerde karşılaşılan tüm zorluklar, onlar için rahatlık. İstediklerine ulaşamamalarının yanında rahatlık da onlar için sıkıntıydı. Akılları, sünnetin hazzıyla dolup taşmıştı. Gönülleri de her hallerine tam bir rıza içindeydi. Sünneti öğrenmek, onların mutluluğu; ilim meclisleri, neşeleri; Ehl-i Sünnet, bütünüyle kardeşleri; inkârcılar ve Ehl-i Bid'at da tamamıyla düşmanlarıydı.” (Abdulfettâh Ebû Gudde, 2020: 105).

İsmail Lütfi Çakan ise Hadis talebi için yapılan yolculukların gayelerini şöyle özetlemiştir: “Rivayetleri ve illetlerini açıklamak maksadıyla tetkik ve tettebbü işine ağırlık verildi. Neticede bu devre içinde aynı maksatla hadis yolculukları görüldü. Hatta hadis talebi için rihle tahsil zarureti olarak mütelaa edildi. Tanınmış hiçbir muhaddis yoktur ki beldeler gezmiş olmasın. Gerçekten ulemâ bu seyahatlerinde sahâbenin muhtelif beldelere yaydığı ilme muttali olmak senet ve metinleri karşılaştırmak gibi birkaç yönden büyük faydalar sağlamışlardır. İlim yolcuları, ilmî muhitlerde önemli mevki edindiler Hatta yorucu ilim yolculuklarını ifade eden (rahhâl) (رَحَّالٌ) rahhâle (رَحَّالَةٌ) cevval (جَوَّالٌ) ileyi kametu'r-Rihle (إِلَيْهِ قَامَةُ الرَّحْلَةِ) gibi terimler, büyük muhaddisler için lakap olarak kullanılmaya başlandı. İçlerinden şarkı, garbı birkaç kere gezenler oldu. İnsanlar, onların seyahat haberlerini karşılaştıkları sıkıntı ve meşakkatli anlatır durur oldular.” (Çakan, 2012: 100).

1. Rihle Kelimesinin Sözlük ve İstılâh Anlamları

Sözlükte “yola koyulmak ve (مَرْكَبٌ) bir şeyin sırtına binmek” anlamlarındaki rahl (رَحْلٌ) kökünden türeyen rihle (رَحْلَةٌ) kelimesi (İbn Manzûr, ts: XI/274) kullanılmaktadır. Terim olarak ise “hadis öğrenmek talebu'l-hadîs (طَلَبُ الْحَدِيثِ) ve râvi hakkında bilgi edinmek için seyahate çıkma” manasında الرَّحْلَةُ فِي طَلَبِ الْحَدِيثِ er-Rihle fi Talebi'l-Hadîs” şeklinde kullanılır. Bu yolculuğa çıkan kimseye râhil “الرَّاحِلُ”, bu maksatla çok yolculuk yapanlara

rahhâle “ رَحْلَةٌ”, (İbn Manzûr, ts: XI/277) ruhl (رَحْلَةٌ) kuvvet anlamına da gelmektedir. (İbn Manzûr, ts: XI/277) “cevvâle”, (جَوَالَةٌ) tavnâfu'l-ekâlîm (طَوَافُ الْأَقَالِيمِ) de denir. Rihle, muhaddislerle görüşmek, mevcut rivayetleri derlemek ve hadislerle ilgili bilgilere ulaşmak amacıyla yolculuk yapmayı da ifade eder. Tanınmış pek çok musannif, önceki hadis mecmûalarından mevcut hadisleri dinlemek ve rivayet icâzeti almak üzere uzun yolculuklara çıkmıştır. (Koçyiğit, 1992: 397); (Aydınlı, 1987: 129); (Hatipoğlu, 2008: 35/106).

2.Literatür

İlim Talebi **er-Rihle fî Talebi'l-İlm** (الرَّحْلَةُ فِي طَلَبِ الْحَدِيثِ) için yapılan yolculuklar üzerine Türkçe, Arapça ve İngilizce kitaplar yazılmış, doktora ve yüksek lisans tezleri hazırlanmış ve makaleler neşredilmiştir. Tespit edebildiğimiz çalışmalar:

(Mustafa Munîr Edhem. 1930). Senedleriyle birlikte kaydedilen 81 rivayetin 5 bölüm halinde incelendiği eserde hadis tahsili için yapılan seyahatin önemi, sahâbenin, daha sonra da birçok İslâm büyüğünün bir hadis öğrenmek için bile olsa seyahatler yaptığı, **âli isnâd** elde etmek için uzun yolculukları göze alan birçok kimsenin emeline ulaşamadığı gibi hususlar incelenmektedir. Eseri, önce Subhî es-Sâmerrâi, *Mecmûatu'r-Resâil fî Ulûmi'l-Hadîs* içinde (Medine, 1969: 37-72) hatalı şekilde yayımlanmış, daha sonra Nûreddin İtr tarafından iyi bir neşri yapılmıştır. (Beirut, 1975).Nûreddin İtr,aynı konuda olup Hatîb'in zikretmediği 22 rivayeti esere ilâve etmiş ayrıca muhaddislerin seyahatleri sırasında başlarından geçen ilginç olaylardan 15'ini nakletmiştir. Mezkûr eseri, Nasr Ebû Atâ yine *Mecmûatu'r-Resâil fî Ulûmi'l-Hadîs* içinde tekrar yayımlanmıştır.(Riyad, 1994: 127-242) (el-Bağdâdî,1975); (Kandemir: 1997: 16/456) Eserin, genel içerikleriyle ilgili olarak İbrahim Hatipoğlu, şu değerlendirmeyi yapmıştır:“Hadis ilminde tek bir hadis için yapılan rihleleri ele alan bu eser sahâbenin bir hadis için yaptığı rihleler yanında tâbiîn nesli ve daha sonraki nesillerin rihleleri, âli isnâd elde etmek için yapılan rihleler gibi konuları içermektedir.Nâşir,eserin sonuna ilâve ettiği *İstidrâku'z-Ziyâdât alâ Kitâbi'r-Rihle* adlı 37 sayfalık incelemesinde ashâbın,Hz. Peygamber'e yaptığı Rihlelerle tâbiînin daha sonraki nesillerin ve bazı muhaddislerin rihlelerini ele almıştır.” (Hatipoğlu, 2008: 35, 106). (Huseyin, 1976). (Nassâr. 1991).

Abdulfettâh Ebû Gudde, rihleleri ele aldığı eserinin telifiyle ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmıştır:“Allah'ın lütfü,fazlı ve yardımı üzerimden hiç eksik olmadı.Âlimlerimizin nâdir hikâyelerini, o diyarlardan en güzel eserlerini uzun zamandır araştırdığım bu kitabımı yazabildim.Onu yazarken maksadım bir kitap çıkartmak değil bazı rivayetlere içerdiği önemli ve faydalı bilgileri not almak,rivayetin sahibinin güvenilirliğine dikkat çekmekti.Fakat Allah'ın bir lütfü okurlar tarafından sevildi ve konuya vâkıf olanların dikkatini çekti görebildiğim hayır ve güzellikleri İbnu'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) (Allah, ondan razı olsun). *Sıfatu's-Safve* adlı kitabında takip ettiği metodu resmederek nakletmeye çalıştım. Bu kitabı Ebu Nuaym el-İsfahânî'nin (ö. 430/1038) *Hilyetu'l-Evliyâ (ve Tabakâtu'l-Asfiyâ)* adlı kitabı ile özetlemiştir. Kitabının mukaddimesinde (İbnu'l-Cevzi, I/38) şöyle demektedir: “Ben toplumun nakledilen güzelliklerini aktarıyorum. Bunu yaparken her nakledildiğini de aktaramıyorum. Çünkü her şeyin bir sanatı hüneri vardır. Aklın sanatı da güzeli seçebilmektir.” (Ebû Gudde, 2000: 13). (Eserin, 3 baskısı yapılmıştır. Ankara, Nisan, 2019; Ankara, Şubat, 2020; Ağustos, 2020). Rihlelerle ilgili diğer eserler ise şunlardır: (Ahmed, 1984); (İmâduddîn Halîl, 1987); (Mâlullah, 1978); (es-Sebtî, 1975); (el-Arabî, 1986); (Touati, 2004); (Yusuf Açikel, 2019); (Netton, 1996); (Yared, 1998); (Beckingham, 1993). Tezler ise şunlardır: **Doktora Tezi:** (ez-Zeytûnî, 1988). **Yüksek Lisans Tezi:** (Açikel, 1992). **Makaleler:** (Nazlıgül, 2013: 13-37); (Sarı, 2020: 69/1433-1444); (İtr, 1985); (Librande, 1978). **Bildiri:** (Aba, 2016: 175-191.)

3.Hz. Peygamberin (s.a.s.) Mekke ve Medine’de Eğitim-Öğretim Faaliyetleri ve Rihlenin Başlangıç Tarihi

Talat Koçyiğit (ö. 1432/2011), hadislerin yayılmasının **Kitâb** (الكتاب) ve **Sünnet** (السنة) temelli olduğunu Mekke’de İslâmiyet’in doğuşu ve Medine’de yeni bir İslâm devletinin kuruluşuna kadar bedevî hayatı yaşayan ve sonra Mekke’de Müslüman olan kabilelerin yeni bir hayat sistemine bağlandığını bir taraftan evlenme (إزدواج),boşanma (طلاق),alım-satım (بيع), öldürme (قتل), hırsızlık (سرقة) ve daha birçok meselede İslâm topluluğunun harekât hattının çizildiğine temas etmiş,i’tikâd ve amele ait dinî meselelerin yeniden ele alınmış ve kesinleştirilmiş olduğuna yer vermiştir.(Koçyiğit, 1967: 16).

Talat Koçyiğit, hadislerin o dönemdeki bazı bölgelere talebu’l-hadîs yoluyla yayıldığına dair şu değerlendirmesini dikkate değer buluyoruz: “Müslümanlar, bu yeni sisteme kendilerini çabuk alıştırmış olduklarına bu gün dahi hayret etmemenin elden gelmediğini ifade eden Talat Koçyiğit, bunun sebebinin İslâmiyet’in, o günün insanına aşılması olduğu rûh ile o insanın bu dine olan bağlılığının samimiyetinde aramak gerektiğine vurgu yapmış, bir kız çocuk dünyaya getirmenin, yüz karası olarak telâkki edildiğini, meşrû aile bağlarının koparılıp atıldığını, içki, kumar ve fâizin, bütün fertlerin benliğini kemirip bitirdiği bir cemiyetin bu kadar ânî bir dönüş yaparak çok kısa bir zamanda ülkeler fethedecek derecede benlik kazanmasının izah edilecek başka bir yönünün bulunmadığını şu misalle beyan etmiştir: “Mesela, yeni kurulan bu devletin hudutları, kısa bir zamanda bir taraftan Şimâlî Afrika’yı atlayıp Endülüs’e, diğer taraftan Ceyhûn ve Mâverâunnehir’e yine bir taraftan Bombay ve Deybil’e, diğer taraftan Ermeniyeye ve daha ilerisine kadar uzanmıştı.Bu kadar kısa bir zaman içerisinde, onlara böyle bir fetih imkânı hazırlayan kuvvet başka ne olabilirdi? Rumlar ve Fürsler gibi harp sanatını bilmiyorlardı yine onlar gibi çeşitli silâhlara ve büyük ordulara sâhip değillerdi. Bildikleri belki tek şey, göçebe halinde yaşarlarken birbirlerine baskınlar yapmak, birbirlerinin hayvanlarını çalmaktı; kısacası âdî yağmacılıktı. Eğer bunlar, câhiliye Araplarının bir nevi sanatı sayılabılırsa elbette ki böyle bir sanatla dünyalar fethetmek imkânı yoktur. Bütün bunlar bir yana, Müslümanları fetihlere sevk eden, onları muvaffak kılan bir iman vardı ve bu iman iki kaynaktan fıskırıyordu: **Kitâb**” ve **“Sünnet”**.” (Koçyiğit, 1967: 16-17).

Bekir Kuzudişli, Sahâbe-i Kirâm’dan Hz. Peygamberin (s.a.s.) hadislerini rivayet eden ravîler arası rivâyet sayılarındaki farklılığın sebeplerinden biri olan mekân unsuruna dikkat çekmiş ve bu durumu da şöyle izah etmiştir: “Mekân unsuru, hadislerin elde edilebilmesinde önemli olduğu kadar onların rivâyet edilmesinde de önemlidir. Zira **“mukşirûn”** çok sayıda hadis rivâyet eden sahâbiler ki şunlardır: (Ebû Hureyre (ö. 58/677), 5374 hadis; Abdullah b.Ömer (ö. 73/692), 2630 hadis, Enes b. Mâlik (ö. 93/711),2286 hadis;Hz.Âişe (ö. 58/677),2210 hadis; Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687), 1660 hadis; Câbir b. Abdillâh (ö. 74/693), 1540 hadis; Ebû Saîd el Hudrî (ö. 64/683),1170 hadis. Sahâbî râvîlerin naklettikleri hadis sayısının bununla sınırlı olmadığını bu sayıların Bakî’ b. Mahled’in (ö. 276/889) Musned’inde rivayet edilen hadislerinin sened sayısını gösterdiğine işaret etmiştir. (Kuzudişli, 2017: 53).

Sahâbilerin Medine ve Mekke’de ikamet etmiş olmalarının hadislerini tâbiûn nesline aktarmada önemli bir özellik olduğuna dikkat çeken Bekir Kuzudişli, bu bölgenin en bereketli ilim yurdu olmasıyla birlikte hac ibadetinden dolayı pek çok kişinin de tabîî durağı konumunda olduğuna vurgu yapmış, buraya nispeten uzak bir bölgede ikâmet eden âlim sahâbilerin aynı avantajı yaşamadıklarını zikrettikten sonra şu değerlendirmeyi yapmıştır: Abdullah b. Amr (ö. 65/684), Ebû Hureyre’nin de belirttiği gibi en çok hadis bilen sahâbilerden biri olmasına rağmen **“mukşirûn”** arasında sayılmamıştır.Çünkü Abdullah b.Amr daha çok Mısır bölgesinde ikâmet etmişti.Oradaki ilmî faaliyetler ise Hicâz bölgesi kadar yoğun değildi.” (Kuzudişli, 2017: 55).

İsmail Lütfi Çakan, Hz Peygamber (s.a.s.) ile başlayan Hadis öğretiminin başlangıçta yoğun bir şekilde sözlü olduğunu ziraz bütün peygamberlerin de konuşarak görevlerini yerine getirmiş olduklarını vurgulamış, Peygamberimizin risâletiyle başlayan süreçten itibaren eğitim-öğretim faaliyetlerini şöyle beyan etmiştir: “Peygamberimizin peygamberliğinin ilk yıllarında inananları evlerde gizli gizli eğitiyordu. Bu dönemdeki öğretim ve eğitimin konusu daha çok Kur’ân-ı Kerîm ve İslam inançlarının ilkesi olan Allah’ın birliği **Tevhîd**” تَوْحِيدٌ “putlara tapınmanın abesliği ve anlamsızlığıydı. Açık davet döneminde öğretim, aynı konuların açıktan anlatımından ibaretti. Öğretimin kurumsallaşması ancak Hz. Peygamberin Medine’ye hicretleri ile mümkün olabilmıştır. Medine’de daha ilk günlerde inşa edilen Mescid-i Nebevî, namaz kılmak için geniş bir boşluk “**suffa**” صُفَّةٌ veya ظِلَّةٌ “**zulle**” gölgelik denilen eğitim-öğretim için kullanılan bir kısım ve Hz. Peygamberin eşlerinin oturdukları odalardan oluşan üç bölümlü bir yapıya sahiptir. Kubbe kısmı aynı zamanda misafirhaneydi ve yurt görevini de görmekteydi. Dini öğrenmek için gelenler ve kimsesizler suffa imkânlarından yararlanıyorlardı. Suffa’da Kur’ân-ı Kerîm, yazı ve Kur’ân âyetlerinin açıklanması ile ilgili Hz. Peygamberin sözleri ve uygulamaları öğreniliyordu. Hz. Peygamber, Suffa’nın tek muallimi ve yöneticisiydi. İmkânlarını onlarla paylaşırdı daha sonraki dönemlerde hocaların, öğrencilerinin geçimleriyle yakından ilgilenmeleri Hz. Peygamberin Suffa öğrencilerine karşı gösterdiği ilgiden kaynaklansa gerektir.” (Çakan, 2012: 144-145). Medine’deki mescitlerin de Suffa gibi eğitim öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü müesseseler olduğu, el-Mescidü’n-Nebevî’nin İslam Tarihi’nde yerini almış olan cami-okul ya da ma’bed-mektep iç çeliği (bütünleşmesi) meydana getirdiğini ve resmî medreselerin kurulmasından sonra da İslâm âleminde süre geldiğini, büyük kentlerdeki Selâtin câmilerinde tahsil edilen İslamî ilimlerin, okullardaki müfredatın yanında ayrı müfredatlarının olduğu zikredilmiş, Hz Peygamberin (s.a.s.) eğitim-öğretim faaliyetlerinin sadece Suffa’da gerçekleşmiş olmadığına, uygun bulunduğu her ortamda gerçekleşmiş olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu açıdan sahâbîlerin ezberleme, amel etme gerektirmedikçe sorarak öğrenme veya bildiklerini kontrol etme ve müzâkerede bulunmalarından dolayı bu faaliyetlerin örgün öğretim sayılmadığı ifade edilmiştir. (Çakan, 2012: 145).

Hz. Peygamberin ve Ashâb-ı Kirâm’ın hicretlerinin İslam toplumunu siyâsî ve askerî yönden güçlendirmeye yönelik gibi görünse de diğer yandan da Kur’ân ve Sünnet eğitim öğretiminin sağlanabilmesi için konulmuş olduğuna vurgu yapan İsmail Lütfi Çakan, Hz Peygamberden sonra sahâbîler arasında görülecek ilim yolculukları **er-Rihle fi Talebi’l-İlm** (الرِّحْلَةُ فِي تَلْبِ الْعِلْمِ) Medine’ye hicret mecburiyeti ve uygulamasının eğitim ve öğretim yönelik mahiyetinden kaynaklanan bir faaliyet olarak değerlendirileceğini zikretmiştir. Bizzat Hz. Peygamber tarafından genellikle mescitte akdedilen ilim halkası ve meclislerinin eğitim ve öğretim metotlarının gösterildiği yerler olduğunu, sahâbîlerin bu meclislerde nasıl davranılması gerektiğini Hz. Peygamberin uyarıları ve davranışları ile belirlenmiş olduklarını zikretmiştir. (Çakan, 2012: 146).

“Cuma günlerinde görüldüğü gibi talebenin kalabalık olduğu günlerde hoca yüksekçe bir yerden öğrencilere hitap edeceklerdir. Hz. Peygamberin eğitim ve öğretim için tayin ettiği özel bir zaman olmamakla beraber genellikle mescitte Sabah namazından sonra ilim meclisleri kurulurdu. Onun ashabını bıktırmamak için uygun zaman kullandığına dair rivayetler vardır. İyice öğrenebilmeleri için tane tane konuştuğu bazen sözlerini 3 kez tekrar ettiği: “Öğretiniz, kolaylaştırınız, güçleştirmeyiniz”. (el-Buhârî, 1992: Cihâd, 164). Tavsiyesinde bulunduğu bilinmektedir. (Çakan, 2012: 146).

Mustafa Karataş, Hadis talebi için seyahatin (**rihle**) sahâbe nesli hayatta iken başlamış olduğunu zikretmiş, Câbir b. Abdillâh’ın (ö. 78/697), tek bir hadis için Şâm’daki Abdullah b.

Uneys'e (ö. 54/674), yine Mesleme b. Mahled'den (ö. 62/682) bir hadisi sormak için Mısır'a ve Ebû Eyyüb el-Ensârî'nin (ö. 49/669) hadis almak için Mısır'a gitmiş olduğu örneklerini vermiş ve şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Hadisçiler, umumiyetle **"Dâru's-Sunne"** dedikleri Medine'ye seyahati prensip edinirler. Ancak, sünnetin birinci hamalesi olan ashâb, İslâm âleminin her tarafına dağıldıkları ve gittikleri yerlerde sünneti neşrettikleri için hadis toplama faaliyetleri başladığı zaman hadis talipleri de her tarafa seyhât tertiplemişlerdir. (Karataş, 2017: 189).

Hız Peygamberin başlangıçta hadislerin yazılmasını yasaklamış olması sözlü öğrenimin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Daha sonra bazı sahâbîlere müsaade etmesi, Müslümanların okuyup yazmayı öğrenmeleri için eline geçen her fırsatı değerlendirmesi, müşrik hocalardan bile istifade etmesi yazı malzeme ve imkânlarının artması sonucu Kur'ân-ı Kerîm âyetleri yanında hadislerin de özel notlar şeklinde de olsa yazılmasına vesile olmuştur." (Çakan, 2012: 146-147).

"Vedâ Haccı'nda îrat buyurduğu hutbelerinin duyurulabilmesi için münâdîler (söylediklerini yüksek sesle tekrar eden görevliler kullanması) ilerki devirlerde affedilecek imlâ meclislerinde **müstemlî** adıyla hocanın rivayet ettiği hadisleri yazanlara tekrar ettirmek suretiyle duyuran bir özel görevliler grubunun öğretiminde yer almasına vesile olmuştur." (Çakan, 2012: 147).

Ramazân Saîd el-Bûtî (ö. 1434/2013), Rasûlullah'ın (s.a.s.) Usâme b. Zeyd'i kumandan tayin ettiği orduyu Bulka üzerine göndermesini şöyle yorumlamıştır: "Rasûlullah (s.a.s) daha Medine'ye varır varmaz Müslümanlara Rûm üzerine sefer hazırlığı için emir verdi. Bu gazaya gidecek ordu komutanlığına da Usâme b. Zeyd'i (ö. 54/674) (Allah, ondan razı olsun.) seçti. O Zât-ı Muhterem daha çok gençti. Ona Rasûlullah, babası Zeyd b. Hârîse'nin (ö. 8/629) şehit düştüğü yere varmasını, atlarına orasını çiğnetmesini emretti. **Bulka** ve **Dâruma** denilen Filistin topraklarına yürüme emri vermişti. Bu olay, tam Rasûlullah'ın vefatı öncesi rahatsızlığının ilk belirlediği günlerdeydi... Bundan sonra halk hazırlandı. Ensâr ve Muhâcirler Usâme ile savaşa çıkmaya hazır oldu. Usâme ordusunu Medine dışına çıkarıp ordugâhını Medine'ye 1 fersah uzaklıktaki Curuf'ta kurdu." (el-Bûtî, 1984: 449).

Hız Peygamberin vefatından sonra hızla genişleyen İslâm toprakları "**cihâd**" amacıyla ashâbın dağıldığı yerler oldu. Fethedilen yerlerde her şeyden önce ilim ve ibadet merkezi olarak hemen bir cami inşa edilirdi ve orada en az bir bilgin sahibi tarafından Kur'ân-ı Kerîm ve Hadîs öğretimi yapılırdı. Böylece kısa zamanda ilim merkezlerinin sayısı arttı. el-Hâkim en-Nisâbûrî (ö. 405/1014), râvîlerin yerleştikleri "**beldeler**" (**بُلْدَانٌ**) ve "**vatanları**"na (**أَوْطَانٌ**) ayırdığı bölümde Sahâbe-i Kirâm'dan kimlerin, nerelere yerleştiği konusunda listeler vermektedir. (el-Hâkim en-Nisâbûrî, 1937: 191). Sahâbe arasında Mekke, Medine dışında dikkat çeken ilim merkezleri olarak Kûfe, Basra, Şâm, Mısır, el-Cezîre ve Horasân'ı sayabiliriz. (Çakan, 2012: 147).

İbnu's-Salâh, Ebû Amr Osmân b. Abdirrahmân eş-Şehrezûrî, (ö. 643/1245) **Ulûmu'l-Hadîs**'inin son bölümü olan 65. Bölümünü "**Ma'rifetu Evtâni'r-Ruvât ve Buldâhihim**" **بُلْدَانُهُمْ مَعْرِفَةُ أَوْطَانِ الرُّوَاةِ وَ** adı altında telif etmiş, el-Hâkim Abdillâh en-Nisâbûrî'nin (ö. 405/1014) ricâlin beldelerini teker teker saydığına yer vermiştir. (İbnu's-Salâh, 1986: 404-408).

4. **الرَّحْلَةُ فِي طَلَبِ الْحَدِيثِ er-Rihle fî Talebi'l-Hadîs İçin Yapılan Yolculuklar**

el-Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), âlimlerin İslâm'ın 2. Kaynağını teşkil eden Nebî'nin (s.a.s.) hadislerine gösterdikleri ihtimamla onların isnâdlarının bir araya getirilmesi gayesiyle uzun mesafelere rihlelerin yapılmış olduğuna yer vermiştir. (el-Bağdâdî, 1975: 16).

el-Hatîb el-Bağdâdî'nin zikrettiği Muhammed b. Sîrîn'in (ö. 110/728) “إِنَّ هَذَا الْعِلْمَ دِينٌ فَانظُرُوا” “عَمَّنْ تَأْخُذُونَ دِينَكُمْ” Bu ilim, dindir. Dininizi kimden aldığınıza bakınız.” Sözünden hareketle râvilerinin hallerinin tespit edilebilmesi, haberin sahîh olup olmadığının bilinmesi, İlmü Mizâni'r-Ricâl ve Cerh ve Ta'dil'in *Hadis Usûlü*'nün direği olduğuna yer vermiş olmasını (el-Bağdâdî, 1975: 15-16). rihlelerin yapılmasını zorunlu hale getiren âmillerden olduğuna dair zikredilebilir.

el-Hatîb el-Bağdâdî'nin, rihlelerin önemini ele alırken Hz. Mûsâ'nın (a.s.) Hızır (a.s.) ile yaptığı yolculuğu ve onların yolculuk boyunca yaşadıkları hâdiseleri zikretmesini bu meselinin Kur'ân âyetlerinden istişhâd edilmesi (Kehf, 18/60-82) yanında değerinin vurgulandığını düşünüyoruz. (el-Bağdâdî, 1975: 15-16).

Talat Koçyiğit, Hz. Peygamberin (s.a.s.) hadislerinin sahâbîlerin çeşitli ülkelere dağılmaları sebebiyle ve bir bütün olarak herkes tarafından istenildiği anda kaynak olarak kullanılma imkânından mahrum kalmış olduğunu şöyle değerlendirmiştir: “Sahâbe tarafından iyice bilinen diğer bir hususun da her sahâbînin diğer ülkelerde yaşayan arkadaşlarının Hz. Peygamberden duyup öğrendikleri fakat kendisinin bilmediği şeyleri buldukları yerlerde öğrettiklerini bilmesidir. İşte bu durum, sahâbe arasında önce küçük çapta da olsa bir hareketin başlamasına yol açmıştır. Bu hareket, bir ülkede yaşayan bir sahâbînin, bilmediği yahut Hz. Peygamberden işitmediği bir hadisi onu bilen ve fakat başka ülkede, yaşayan bir başka sahâbîden öğrenmek için onun yanına seyahat etmek (**rihle**) şeklinde ortaya çıkmıştır.” (Koçyiğit, 1981: 100).

İbrahim Hatipoğlu, rihlenin tarihsel olarak Hz. Peygamber (s.a.s.) dönemine dayandığını şöyle ifade etmiştir: “Rihlenin ilk uygulamaları, Rasûl-i Ekrem dönemine kadar gider. Hz. Muhammed'in peygamber olduğunu duyan bazı kimseler onu tanımak, Kur'ân'ı, İslâm esaslarını ve yeni dinin tatbikatını öğrenmek maksadıyla yanına gelirler, ihtiyaç duydukları bilgileri öğrendikten sonra kabilelerine dönüp oradakilere anlatırlardı. Her ne kadar bu seyahatler İslâmiyet'i öğrenmeye yönelik ise de bu vesileyle hadis de öğrenilir ve diğer insanlara öğretilirdi. Bilinen anlamıyla rihle faaliyeti başlamadan önce özellikle hac ve umre ziyareti dolayısıyla Hicâz'a gelenler, gerek yolculukları sırasında gerekse mukaddes topraklarda Hadis Ehliyle karşılaşarak onlardan hadis öğrenirlerdi. Rihlenin daha çok rivayet almak veya rivayeti teyit etmek amacıyla yapılması Tâbiîn dönemine rastlar. Ancak bazı çağdaş müelliflerin iddialarının Hz. Peygamber'in vefatından sonra hadis öğrenmek için hac güzergâhı dışında yolculuk yapılması işi bazı sahâbîlerle sınırlı değildir. Ashabın kendi aralarındaki yolculukları, Rasûlullah'tan bizzat duydukları haberleri arkadaşlarının bilgisiyile kontrol etme ve duymadıkları bir haberi ilk ağızdan dinleme düşüncesine dayanmaktaydı. Rasûl-i Ekrem'in ilim öğrenmeye teşvik etmesi ve ashâbın bir tek hadis için bile seyahate çıkması Tâbiîn neslini etkilemiş, onların bu uygulaması VI. (XII.) yüzyılın başlarına kadar sürmüştür. (Hatipoğlu, 2008: 35/106).

Bekir Kuzudişli, rihlelerin başlangıcına tesir eden faktörleri şöyle açıklamıştır: “Hz. Peygamber (s.a.s.), çeşitli vesilelerle sahâbîlerine sözlerinin orada bulunmayanlara aktarılmasını öğütlemişti. Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665) ve diğer bazı sahâbîlerden nakledildiğine göre Allah Rasûlü (s.a.s.): “Hadislerimi işitip duyduğu gibi aktaran şahısların Allah, yüzünü ağartsın.” (et-Tirmizî, 1992: İlim, 7); (Ebû Dâvûd 1992; İlim, 10); (İbn Mâce 1992: Mukaddime, 18). Buyurmuştur. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.s.) Vedâ Hutbesinde: “Orada bulunan kimsenin (**şâhid**) sözlerinin orada bulunmayanlara (**ğâib**) ulaştırılmasını özellikle istemişti.” (Ahmed b. Hanbel, 1992: 1/230); (el-Buhârî, 1992: İlim, 9, 37; Hac, 131). (Muslim b. el-Haccâc, 1992: Hac, 147; Kasâme, 29). “İlmin gizlenmesini şiddetle kınayan” âyet ve hadisler, öğrenilen hadislerin edâsını gerekli kılıyordu. Buna karşılık Hz. Peygamber

(s.a.s.), kendi adına yalan söylenmesini (“Kim kasten bana yalan nispet ederse, cehennemdeki yerine hazırlansın.” Hadisinde ifade edildiği gibi şiddetli ifadelerle yasaklamıştı. (Ahmed b. Hanbel, 1992: 2/214); (Buhârî, 1992: Kitâbu’l-Enbiyâ, 50); (Müslim, 1992: Mukaddime, 4); (Ebû Dâvûd, 24; Kitâbu’l-İlm, 4); (Tirmizî, 1992: Kitâbu’l-İlm, 8); (İbn Mâce, 1992: el-Mukaddime, 37); (Köycü, 2013: 9-63). Rasûl-i Ekrem’in bu uyarısı, hadis nakleden sahâbîlerin ne kadar ağır bir sorumluluk altında olduklarını net bir şekilde ortaya koyuyordu.” (Kuzudişli, 2017: 49).

Yusuf Açıkel, rihle yapılan Mekke, Medine, Kudüs, Irak (Kûfe, Basra, Bağdad, Şâm (Dimeşk, Haleb, Humus, Beyrut, Beyt-i Makdis, Askalân), Mısır (Fustat/Kahire, İskenderiyye), Yemen, Hindistân, Umman, Kazvîn, Horâsân, Türkistân, Kostantiniyye (İstanbul), Mâverâünnehir gibi bazı ilim merkezlerini ayrı ayrı ele alarak değerlendirmiş (Açıkel, 2019: 129-150) bu ilim merkezlerinin yanı sıra Deylem, Taberistan, Taberiyye, Aden, Amman, Kâdisiyye, Kıbrıs, Medâin, Hemedan, Vâsıt gibi ilim bazı merkezlerini de zikretmiştir. (Açıkel, 2019: 150).

Abdulfettâh Ebû Gudde (ö. 1418/1997), Sahâbe-i Kirâm’ın başlattığı, Tâbiîn ve Tebeu’t-Tâbiîn’in ivme kazandırdığı rihlelerin safahâtını şöyle açıklamıştır: “Salât u selâm Efendimiz ve dayanağımız Hz. Muhammed’e (s.a.s.), O’na iman eden ve tâbi’ olan Onu görüp örnek alan O’nun risâletini bize nakleden, emânetini bize ulaştıran bu dinin müjdelerini dünyanın her köşesine aktaran bu uğurda mallarını, canlarını eskiyi, yeniyi feda eden vatanlarından ayrılan çoluk çocuğundan ayrılan كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ “insanlık için çıkartılmış en hayırlı ümmet” (Âl-i İmrân, 2/110) hitâbını en çok hak eden âl ve Ashab-ı Kirâm’ına olsun. Onların haberleri en hoş kokulu haberlerdir. Eserleri, en güzel eserlerdir. Onlardan bahsetmek kalplere, cilâ; tembellikten uzaklaşmaya gayret ve şevkle çalışmaya da vesile olur. Sonra ihvan ve iman üzere olanları takip edenler gelir. Onlar bunu sadakatle yaptılar. Seleften kalan hidayet rehberini takip ettiler. Tebeu’t-Tabiîn’de bu hal üzere Tâbiîn’i takip etti. Bu sayede İslam Coğrafyası genişledi. Onlardan ulemânın öncüleri ortaya çıktı. Bu parlak sayfalar yolumuzu aydınlatan vâkıalar, onlardan açılan bahisler ölü kalpleri diriltir ve bizleri Allâmu’l-Ğuyûb olan Allah’a yaklaştırır.” (Ebû Gudde, 2020: 12).

Abdulfettâh Ebû Gudde, *Safahât* adlı kitabında Ebû Sa’d es-Sem’anî’nin (ö. 562/1166) 170 kadar şehir ve kasabaya yapmış olduğu rihlelerinin harf sırasına göre zikredilmiş olduğunu kaydetmiştir. (Abdulfettâh Ebû Gudde, 2020: 35-36) “Ebû Sa’d es-Sem’anî, 23 yaşından itibaren uzun süre devam edecek olan ilmî seyahatlere çıktı. 529’da (1135) başlayan ve 6 yıl süren ilk seyahati sırasında Horasan, Irak, Suriye ve Hicâz bölgelerini ziyaret etti. 532’de (1138) Bağdat’a gitti ve 537 (1142) yılına kadar burada kaldı. Oğlu Abdurrahîm es-Sem’anî’nin eşlik ettiği ikinci seyahatini 540-546 (1145-1151) yılları arasında Nişâbur, Herat, Belh ve Nesâ gibi merkezlere yaptı. 549’da (1154) çıktığı üçüncü seyahatinde Hârizm ile Semerkant, Buhârâ ve Nesef başta olmak üzere Mâverâunnehir bölgesindeki ilim merkezlerini gezdi. Gittiği yerlerde ilim meclislerine katılmanın yanında diğer âlimleri de ziyaret ederek onlardan faydalanmaya çalıştı. Bu seyahatler sırasında 100 civarında merkeze uğradığı ve görüştüğü hoca sayısının 7000’e ulaştığı rivayet edilmektedir. (ez-Zehebî, 1955: 4/1316); (Efendioğlu, 2009: 36/431).

Dursun Sarı, yaptığı araştırmada en uzun rihleyi Ebû’l-Esbağ Abdulazîz b. Abdilmelik b. Nasr el-Endülüsî’nin (ö. 365/976) yaptığını şöyle ifade etmiştir: “Rihleler döneminde mümkün olabilecek en uzun mesafeli olanını Ebu’l-Esbağ Abdulaziz b. Abdilmelik el-Endülüsî gerçekleştirmiştir. Kendisi 328/940 yılında Endülüs’ün Kurtuba şehrinde hocasından hadis dinleyerek eğitimine başlamıştır. Daha sonra Kurtuba’dan ayrılarak ilim yolculuklarını gerçekleştirmiştir. Bu rihlelerinde Mısır’a, Şam’a, Mekke’ye, Bağdât’a, 341/953 senesinde Kûfe’ye, 342/954 yılında İsfehân’a, 345/956 senesinde Nişâbur’a, daha sonra Merv’e,

buradan da Buhâr'a'ya gitmiş, 347/958 yılında Nesef'e gelmiştir. Buhâra'dan sonra Semerkant'ın Keşâniye köyüne gitmiştir. Buradan Şaş'a ve İsbîcâb'a ulaşmış, daha sonrada tekrar Buhârâ'ya dönmüş burada evlenmiş ve 365/976 yılının Recep ayında Buhâra'da vefat etmiştir. Kaynaklarda doğum tarihi bulunmayan Ebû'l-Esbağ'ın yirmili yaşlarda Kurtuba'dan ayrılarak ilim yolculuklarına başladığını kabul eder isek yaklaşık 60 yıllık ömrünün 20 yılını rihleler ile geçirdiğini ifade edebiliriz." (Sarı, 2020: 1442)

5.Sahâbe-i Kirâm'ın er-Rihle fî Talebi'l-Hadîs İçin Yapmış Olduğu Yolculukların Hadîs Metinlerinin Tedvîn ve Tasnîfindeki Rolü

Sahâbe-i Kirâm'ın, Hz. Peygamberden (s.a.s.) nakledilen hadislerin ricâlini ve sıhhatini sorgulamaları Allah Tealâ'nın: "Ey iman edenler! Eğer bir fâsık size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeden bir topluluğa kötülük edersiniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz." (Hucurât, 49/6) ayetinde beyan buyurduğu veçhile bir haberi araştırmaksızın kabul etmenin doğru olmadığını ve bu haberin içyüzünü araştırmaksızın kabulün pişmanlığa da yol açabileceğini beyan etmesi, onların bu konudaki hassasiyetlerini ve haberin iç yüzünü araştırma konusundaki titizliklerini ortaya koymaktadır.

Hiz. Peygamber (s.a.s.) döneminde uzun yolculuklar yaparak O'na ulaşarak taleplerini bildirmek ve sorularına cevap almak için rihleler yapıldığını belirten Talat Koçyiğit, dine taallük eden bir şeyi öğrenmek maksadıyla günlerce ve haftalarca süren seyahatlerin başlangıcını Hz. Peygamberin hayatta olduğu döneme kadar indirimin mümkün olduğuna yer vermiş ve şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Medine'ye bir hayli uzak yerlerde oturan kabile mensuplarının tek başlarına veya heyetler halinde sık sık Hz. Peygambere gelerek din hakkında sualler sordukları, ondan nasihat dinleyip tavsiyesini aldıkları bilinen hususlardandır. Hatta bu, o kadar meşhur olmuştur ki, Enes b. Mâlik, bir hadîsinin başında "Rasûlullah'a (s.a.s.) sual sormaktan nehyolunmuştuk." Bundan dolayı çöl ahalisinden akıllı bir kimsenin gelmesi ve bizler dinlerken Hz. Peygambere sual sorması hoşumuza giderdi." (Muslim, 1992: İmân, 3). Demek suretiyle bir şeyler öğrenmek maksadıyla Hz. Peygamberin yanına gelmek için uzun seyahatlerin göze alındığını ve bunun sık sık tekerrür ettiğini açık bir şekilde ortaya koymuştur. Yeni bir dinin vazolunduğu sırada, bu dine intisâb edenlerin onun gereğini yapmak için birçok şeyleri öğrenmek zorunda kalacaklarını ve bunun için de en sağlam yolun o dini vazedene başvurmak olduğunu tabii karşılamak icap eder. Hatta Hz. Peygamberin vefatından sonra bile dini en iyi bildiklerine şüphe olmayan onun en yakın arkadaşlarına danışmak maksadıyla bu seyahatlerin devam etmiş olacağı da tabiidir. Filhakika, ister dine taallük eden bir şeyi öğrenmek için olsun, ister Hz. Peygamberin bir hadîsini işitmek için olsun, **er-Rihle fî Talebi'l-Hadîs** (الرَّحْلَةُ فِي تَلْبِ الْحَدِيثِ) adıyla şöhret kazanan bu seyahatler, sahâbe arasında olduğu gibi daha sonraki tabakalarda giderek artmış ve hadîs toplamının başta gelen şartlarından biri olmuştur." (Koçyiğit, 1981: 100).

Sahâbe-i Kirâm, Tâbiûn ve Tebeu't-Tâbiîn dönemindeki âlimlerin Hz. Peygamber'in (s.a.s.) söz, fiil ve takrîrlerini rivâyet eden râvîleri titiz bir araştırmaya tabi tutmaları Sufyân es-Sevrî'nin (ö. 161/778): "İsnâd, mü'minin silahıdır. Eğer yanında silahı yoksa nasıl savaşsın?" (el-Bağdâdî, 1991: 42). Sözünde olduğu gibi Abdullah b. el-Mübârek'in de: "İsnâd, bana göre dindir. Şayet isnâd olmasaydı dileyen dilediğini söylerdi." (el-Bağdâdî, 1991: 41) "İsnâdsız dinini talep edenin örneği merdivensiz bir satha tırmanın örneğine benzer." (el-Bağdâdî, 1991: 41) ifadelerinin de isnâdların araştırılarak râvîlerin güvenilirliğini sorgulamadaki hassasiyetlerinin ve İslam Dininin 2. temel kaynağı olan hadislerin mevsûkiyetine ve gelecek nesillere sıhhatli bir şekilde ulaşmalarına gösterdikleri ihtimâmın tezahürleridir.

Sahâbe nesli, Hz. Peygamber'den (s.a.s.) tevârus ettiği mirası en doğru şekilde öğrenmeyi ve öğretmeyi önemli bir görev olarak telakki etmiştir. (Yılmaz, 2019: 45).

Rihlelerin asıl gayesi şöyle özetlenmiştir: “Hadis ve varyant derleme, seyahatlerin ana nedenlerinden biri, belki de ilki onun dindeki büyük otorite ve yaptırım gücüdür ve bu gücü de doğrudan Kur’ân’dan ve Hz. Peygamber’den almaktadır. Bu nedenle inananlar öncelikle âsâra yani hadislere uymalıdır.” (Nazlıgöl, 2013: 18).

“Kur’ân âyetleri gibi hadislerin resmen yazılıp bir araya getirilmemiş olması, fetihlerle birlikte Ashâb-ı Kirâm’ın çevredeki beldelere yönelmesi “**rihle**” denilen ilim yolculuklarının başlamasına sebebiyet verdiği şöyle beyan edilmiştir: “Hiç şüphesiz Sünnet bilgisi bakımından en zengin merkez, “**Dâru’s-Sunne**” دَارُ السُّنَّةِ diye bilinen Medine’dir. Hac ya da Umre için Mekke’ye gidenler bile görevlerini bitirir bitirmez Medine’ye koşuyor oradaki sahâbîlerden hadis dinliyorlardı. el-Buhârî’nin (ö. 256/870) hocalarından olan Ali b. el-Medîni (ö. 234/848) “Bir kere hacca gittim ama gerçek niyetim hadis dinlemektir.” diyerek bahsettiğimiz gelişmeye ışık tutmaktadır. Sahâbe devrinden bizzat sahâbîler tarafından başlatılan ilim yolculukları hiç şüphesiz sadece Medine’ye yönelik değildir. Onlar, tahkik etmek istedikleri hadisi bilen kişi neredeyse oraya yolculuk yaparlardı.” (Çakan, 2012: 147-148).

“Zamanla şartların ve nesillerin değişmesi ilim yolculuklarının şeklini de değiştirmiştir. Binitli, binitsiz aylarca hatta ve çoğunlukla yıllarca büyük eziyet ve sıkıntılara katlanarak yolculuk yapanlar olmuştur. Aynı yerlere defalarca gidenler devrin ilim merkezlerini teker teker dolaşanlar gittiği yerde yıllarca kalanlar görülmüştür.” (Çakan, 2012: 148).

Rihlelerin asıl gayelerinden birisinin de isnâd ve ricâl araştırmaları olduğunu Hâbil Nazlıgöl, şöyle ifade etmiştir: “Hadisin sıhhati ve güvenilirliğinin garantisi olduğundan onun ayrılmaz bir parçası olan isnâd da dinden sayılmış ve Rihlelerin temel amaçlarından biri olan isnâd ve ricâl araştırmaları da dini bir görev olarak addedilmiştir.” (Nazlıgöl, 2013: 19).

Sahâbe-i Kirâm’dan “**muksirûn**”un oluşumunda mekân ve zaman faktörünün yanında diğer bazı faktörlerin varlığına dikkat çeken Bekir Kuzudişli, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi bazı sahâbîler devlet yönetimini üstlenmiş olduklarını, bazı sahâbîleri cihâdla meşgul olurken bazılarının ise Müslümanlar arasındaki iç savaşta taraf haline gelmiş olduklarına dikkat çekmiş, savaşla meşgul olan sahâbîlerin fazla sayıda hadis bilseler bile halkalar kurarak onları diğer sahâbîlere nispeten sistemli bir şekilde rivâyet edecek müsait bir ortam bulamadıklarını şöyle ifade etmiştir: “Kimi sahâbîlerin ise özel durumları bulunuyordu... Abdullah b. Amr’ın (ö. 65/684) hadislerinin fazla yaygınlık kazanmamasındaki önemli faktörlerden biri de onun Ehl-i Kitâb’tan nakillerde bulunmasıdır. Bu durum ondan nispeten az sayıda hadis rivâyet edilmesinde etkili olmuş gibidir. Zübeyr b. Avvâm (ö. 36/656) örneğinde olduğu gibi bazı sahâbîler söylemediği bir şeyi ona nispet etme korkusuyla ancak iyice ezberledikleri hadisleri ihtiyaç anında nakletmişlerdir. (Kuzudişli, 2017: 55-56).

Hz. Peygamberden (s.a.s.) rivayet edilen bazı hadislerin seyahatleri te’yid ve teşvik ettiğine işaret ederek Rihlelerin neticesinde hadis metinlerinin müzâkere edilmesiyle birlikte isnâd fikrinin de inkişâfına zemin hazırladığını Talat Koçyiğit şöyle ifade etmiştir: “...Bir taraftan hadisin daha geniş ülkelere yayılmasını sağladığı gibi, diğer taraftan bir hadis metninin değişik rivayet şekillerinin de ortaya çıkmasına vesile olmuştur; çünkü bir hadîsçi, hazan yaşadığı şehirde kendi şeyhinden işittiği bir hadîsi, bir başka yerde ve bir başka şeyhten daha değişik bir şekilde işitmiş olabiliyordu. Bu ise, bir taraftan hadîsçiler arasında hadîsle ilgili müzâkere kapısını açarken, bir taraftan da 'Fulân kimse hadisi bu şekilde rivayet etti; fulân kimse de şu şekilde rivâyet etti...' ifadesinin tabii bir neticesi olarak isnâd fikrinin yerleşip gelişmesinde başlıca âmillerden birisi olmuştur.” (Koçyiğit, 1981: 102).

Hâlid b. Zeyd b. Kuleyb Ebû Eyyûb el-Ensârî (ö. 49/669), Hz. Peygamberin (s.a.s.) Medine’ye hicret etmesinden vefatına kadar devamlı yanında bulunmasına rağmen rivayet ettiği

hadislerin sayısı fazla değildir. Bunun en önemli nedeni Hz. Peygamberin vefatından sonra başlayan Fetih hareketlerine devamlı bir şekilde katılmış olması ve ömrünün geri kalanını Allah yolunda farklı bölgelerde gazalarda geçirmiş olmasıdır. Ayrıca kendisinin hadis rivayetinde oldukça titiz davrandığı görülmektedir. Nitekim dolaylı olarak duymuş olduğu bir hadisi Hz. Peygamberden ilk duyan Ukbe b. Âmir'e (ö. 58/678) sormak için Medine'den kalkıp Mısır'a seyahatte bulunmuştur. Burada kendisini Emevî Halifesi Muâviye'nin Valisi sahâbilerden Mesleme b. Muhalled (ö. 62/682) karşılaştılar, Ebû Eyyûb el-Ensârî, valiye geliş sebebini açıkladıktan sonra beraberce Ukbe'nin yanına gittiler. Ebû Eyyûb el-Ensârî: "Hz. Peygamberden duyduğum bir hadisi bana anlat çünkü onun işiten kimse kalmadı." Dedi. Bunun üzerine Ukbe, Hz. Peygamberden duydum ki: "Kim bir mü'minin dünyada ayıbını örterse Allah da Kıyâmet günü onun ayıbını örter." Dedi. (et-Tirmizî, 1992: Birr, 19). Ebû Eyyûb el-Ensârî, hadisi bu şekilde ilk kaynağından duyduktan sonra bineğine binerek geldiği gibi Medine'ye döndü. Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin bu tavrı, Hz. Peygamberin sözlerinin ashâb nazarındaki üstün değerini ifade ettiği gibi doğru bilgiyi elde etmek için mücadele etmenin de gereğine işaret etmektedir." (Kara: 2019: 62-63); (Yılmaz, 2019:105).

7.Sahâbe-i Kirâm'ın Yaşadığı Asırda ve Daha Sonraki Asırlarda Rihlelerin Gayeleri Nelerdir?

Sahâbe-i Kirâm'ın fetihler, Rasûlullah'ın hadislerini diğer beldelerdeki Müslümanlara öğretmek veya hadislerin isnâdlarını bir araya getirmek amacıyla Medine'den ayrılarak hadis talebi için yaptıkları rihlelerin asıl gayeleri, o beldelerin sakinlerine yönelik olarak yapmış oldukları eğitim ve öğretimin yanında oradaki Müslümanların bilgilerinden, görgülerinden yararlanmaya matuftur.

"Sahâbiler, kendi duymadıkları bir hadisi rivayet ettiğini işittikleri Medine dışındaki bir başka sahâbîye gidip ilk ağızdan o hadisi dinlemek ihtiyacıyla seyahatleri başlatmışlardır. Yani ilk kaynağa müracaat, bilgiyi kaynağından bizzat almak, suyu membâından içmek onları böylesi yolculuklara sevk etmiştir. Günümüzün ilmî araştırmalarda da konunun ilk ve en mu'teber kaynaklarını görmek ve tetkik etmek vazgeçilmez kriter olarak aranmaktadır. Bu anlayış tarihte sahâbilerce başlatılmış olan ilim yolculuklarının ana amacıdır." (Çakan, 2012: 148).

"Sahâbilerden sonraki dönemlerde görülen ilim yolculuklarının maksadı da aynı olmakla beraber Ayrıca o hadisleri rivayet etme hakkını alabilmek gibi bir başka ilmi maksatta görülmektedir. İlk hicrî asırdan itibaren âdet halini alan ilim yolculukları hadisle ilgili hemen her konuda şüpheler uyandırmaya özel dikkat ve gayret gösteren müsteşriklerce de takdirle karşılanmıştır mesela Goldziher (ö. 1340/1921) şöyle demektedir:"Yorulma bilmeyen hadis talipleri İslam dünyasının her köşesinden başka bir köşesine Endülüs'ten Orta Asya'ya yürüdüler ve kendi dinleyicilerine nakil için her yerden hadis topladılar.Muhtelif bölgelere dağılmış bulunan hadisleri,sahih bir şekilde toplamayı sağlayan yegâne metot bu idi.Hadis talipleri, bütün memleketleri manzara seyretmek ve tecrübe kazanmak için gezmediler.Bilakis Tıpkı ağaca sırf meyvelerini toplamak için konan kuş gibi onlar da bölgedeki hadisçiler ile buluşmak onların her birinden hadis dinlemek ve istifade etmek için seyahat ettiler. (Çakan, 2012: 148).

İlimin gurbet ürünü olduğunu kesin bir şekilde belgeleyen rihlelerin temin ettiği bazı faydaları şöyle özetlemek mümkündür:

- 1.İslam dünyasının her köşesine dağılmış hadisler toplanmıştır.
- 2.Unutulmaya yüz tutmuş yazıya geçirme şansı olmayan rivayetler, gün ışığına çıkarılmıştır.
- 3.İlim adamlarının bir araya gelmesiyle ilim tüm beldelere yayılmış ve böylece ortak bir kültür oluşmuştur.
- 4.Rihleler sonucunda farklı senetler elde edilerek hadis metinlerinin güvenilirliği artırılmıştır.

5.Hadîs ricâlinin tetkik ve tahkîki yapılmıştır.

6.Âlî İsnâdlar elde edilmiştir. Hadîslerin farklı turukları elde edilmiştir.

7.Muhtelif ve uzak beldeler arasında kültürel bir bağ kurulmuş oldu. Ashâbın gittikleri yerlerde birbirleriyle irtibatı olmayan ilim halkaları teşekkül etmeye başlamıştı. Arada bir iletişim olmadığı için her bölgenin ilmi oraya münhasır kalmaya mahkûmdu. Seyahatler, bu kısırlığı giderdi. Uzak diyarlar buralarda ilim arayan taliplerin, âlimlerin gayretiyle birleştirdi. Bütün hadisler belli başlı merkezlerde toplandı. (Çakan, 2012: 148).

8.Medeniyetin gelişmesinde beşerî terakkînin meydana çıkmasını da mühim bir âmil olan “farklı kültürlerin birbirini mayalanması” gerçekleşmiştir.

9.Arap dili zenginleşmiş, İslâmî ve ilmî terimlerde birliğe gidilmiştir.

10.Âlimler, birbirlerinin ictihâd ve anlayışlarını kontrol ederek amel ve itikatta fikri birliğe gidilmiştir.

11.Râvilerle ilgili detaylı bilgiler elde edilmiş, Cerh ve Ta’dîl İlmi ortaya çıkmıştır.

Hülâsa öncelikle hadisçilerin başlattığı ilmî seyahat hareketleri sadece hadis ilminin zenginleşmesinde de rol oynamamış bütün İslâmî İlimlerin gelişmesinde etkili olmuş ve dolayısıyla İslam Medeniyetinin kısa zamanda büyük bir parlama yaparak göz kamaştırıcı şaşaya ermesinde büyük rol oynamıştır. İşte bu sebeple olacaktır ki İbrâhîm b. Edhem (ö. 61/778) gibi bir Kalp Ehli: “Allah, Ashâbu’l-Hadîs’in rihleleri sebebiyle bu ümmetten belaları defediyor.” demiştir. (Canan, 1988: 144-145); (Karataş, 2017:194-195).

Rihlelerin Asıl Hedeflerinden Sapmasının Sebepleri Üzerine Bir Değerlendirme

Sahâbe döneminden sonraki dönemlerde hem rihlelerin asıl gayesinden uzaklaştığını hem de Müslümanların Hz. Peygamberin (s.a.s.) aralarında olmamasından dolayı onların arasına sızan fesat unsurlarının hadislere verdiği zararı Talat Koçyiğit şöyle tahlil etmiştir:“...Vahyin başlangıcı ile İslâm’ın iki dayanağından birisi olduğu anlaşılan hadîs, Hz. Peygamberin en yakın arkadaş ve yardımcıları olan sahâbe tarafından tam bir titizlikle korunmuş,bazen hâfıza ve bazen de yazı yardımıyla müteâkip nesle nakledilmiştir.Ne var ki sahâbeden sonra yine de hayırla yâd edilmesi gereken ve Kur’ân ve hadîs başta olmak üzere İslâmî ilimler sahasında âlimleri sayılamayacak kadar çok olan bu nesil,belki de Hz. Peygamberi görmemenin ve onun devrine bir kuşak da olsa uzak bulunmanın bir neticesi olarak, aralarına fesad unsurların sızmasına ve tevhîd kelimesinin geniş çapta zedelenmesine engel olamamıştır.Bu zedelenmenin en büyük tesiri ise,hadis üzerinde görülmüştür.” (Koçyiğit, 1981: 103).

Sahâbe-i Kirâm’ın dönemindeki “طَلَبُ الْعِلْمِ” “Talebu’l-İlm” ve تَحْمُلُ الْحَدِيثِ “Tahammulu’l-Hadîs” anlayışının daha sonraki dönemlerde farklılıklar arz etmesinin sebeplerini Subhî Sâlih (ö. 1407/1986), şöyle değerlendirmiştir: “Talebu’l-Hadis için yapılan bu seyahatler gittikçe azalmaya başladı. Seyyahlar da bizzat şeyh ile görüşerek onun ağzından hadis almaz oldular. Gerçi şimdi de büyük bir imamın yanına gitmek için uzun yollar kat ediyorlar fakat oraya varınca şeyhe arz ettikleri bir kitapla veya şeyhin onlara verdiği icazetle yahut rivayetine müsaade ederek kendilerine verdiği hadis cüzleri ile iktifa ediyorlardı. Kendilerine müracaat edilen imam da taliplere rivayet ettiği hadisleri bildiriyor veya yazdığı bazı haberleri vasiyet ediyordu. Hadis talipleri sanki şeyh kendilerine gayet açık ve net ifadelerle icazet vermişçesine bu haberleri topluyorlar ve gayet rahatlıkla rivayet ediyorlardı. Hatta daha sonraki hadisçiler, sahipleriyle görüşünler görüşmesinler kitaplarda ve yazma eserlerde buldukları her şeyi rivayet etme hakkına sahip olduktan itibaren seyahate ve bir süre zahmetlere katlanmaya hacet görmediler.” (Subhî Sâlih, 1986: 69)

Yûsuf Ahmed Şi’râzî’nin rihlesinin asıl amacının, hocasının âli isnâdlı hadisini elde etmek olduğunu Abdulfettâh Ebû Gudde (ö. 1418/1997), şöyle ifade etmiştir: “Tüm Ehl-i Hadîs’in kendisine gittiği kişi ve asrının musnidi yolculuk yaptığında Kirmân illerinin sonuncusunda

Allah, kendisine ulaşmamı takdir etti. Onu öpüp selam verdim ve önüne oturdum. Bana: “Seni buraya getiren şey nedir? Diye sorunca: “Amacım sana gelmekti. Allah’tan sonra güvenim sanadır. Senin rivayet ettiği hadislerden bana ulaşanlarından bir kısmını yazmıştım. Nefeslerinin bereketine yetişmek ve âli isnâdını elde etmek için koşarak sana geldim.” dedi.” (Ebû Gudde, 2000: 84-85).

Günümüzdeki rihlelerin gayesi, sahâbenin rihlelerinden farklıdır. “Bugün **“bilgi ve görgü artırmak”** ya da **“ihtisas yapmak”** için yurtdışı ilim merkezlerine belli sürelerle gidilmesi geçmişte özellikle hadîs derlemek maksadıyla yapılan yolculukları değerlendirmemize yardımcı olmaktadır ancak sahâbilerin bu yolculukları başlatmış olmaları düşündürücü olabilir. Zira ilk bakışta onların hadisleri bilen kişiler olması gerektiği akla gelmektedir. Fakat hemen herkesin her hadîsi bilemeyeceğini de unutmamak gerekir.” (Çakan, 2012: 148).

Sonuç

er-Rihle fî Talebi'l-İlm veya **er-Rihle fî Talebi'l-Hadîs** olarak şöhret kazanan bu terimler, Hadis İliminde hadis rivayetlerinin ve râvilerin rivâyetleri derlemede gösterdikleri olağanüstü bir çabanın sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Hadis için gösterilen çabaların asıl gayesi, İ'lây-ı Kelimetullah'tır. Zira Hz. Peygamberin (s.a.s.) sahâbeye Vedâ Hutbesinde: “Size iki kaynak bırakıyorum. Bunlara sarıldığınız müddetçe ebediyen dalâlete düşmezsiniz. Bu iki kaynak, Allah'ın Kitâbı ve Nebî'sinin Sünnetidir.” Buyurarak bizlere emanet olarak bıraktığı **“Kur'ân ve Sünnet'i gelecek nesillere nasıl aktarabiliriz?”** Düşüncesinin hayat bulmuş hâlidir.

Hadis talebinde açlık ve susuzluk ve iklim şartlarının zorluğuna hiç aldırmaksızın Mısır, Şâm, Bağdat, Basra, Kûfe başta olmak Çin Seddine ve Hindistan'a kadar hatta Kostantiniyye'nin (İstanbul) fethi gayesiyle uzun yolculuklar yapan Sahâbe-i Kirâm'ın asıl gayelerinin kendilerine emanet bırakılan Kur'ân ve Sünnet'in öğretilerinin gelecek nesillere intikali hirsıdır. Bu amacı tahakkuk ettirmek için gayret sarf eden Sahâbe-i Kirâm, fethettikleri veya yerleştikleri bölgelerde medeniyetin iki göstergesi olan mescit ve medreseler açmışlar ve eğitim faaliyetlerini başlatmışlardır. Sahâbe-i Kirâm, hadisleri ilk kaynakları mesâbesinde olan bizzat râvilerinden almak için yani isnâddaki râvilerin azlığı sebebiyle âl-i isnâd talebi de diyebileceğimiz bu durumun Hz. Peygamber'e yakınlık ve dolayısıyla Allah'a yakınlık olarak addedilmiş, Sahâbe-i Kirâm'ın hadisleri rivâyet eden râvîlere mülâkî olarak onların hallerinin tahkiki gayesiyle günlerce, haftalarca ve aylarca yaya ya da binekli yolculuklar yapmışlardır.

Hadis râvilerinin hedeflediği asıl amaç, Rasûlullah (s.a.s.) sözlerinin sıhhatinin yok olmaksızın gelecek nesillere intikâlinde zaaf göstermeksizin sabırla ortaya koydukları emeğin ve uzun yolculukların neticesinde **“mahsûsât”** diye tesmiye edilen hadîs rivâyetlerinin ilk râvilerinden derlenip, gittikleri şehirlerde de oradaki talebelerine rivâyet ederek onlara intikâlini sağlamak suretiyle hadislerin intişârını ve gelecek nesillere hamlini sağlamak için yapılan uzun yolculukların en güzel semereleridir.

Müsteşrikler tarafından **“Altın Çağ”** **“Golden Age”** diye tavsif edilen hicrî 3. asırda tasnif edilen hadis eserlerinin ilk nüvelerini teşkil eden Sahâbe-i Kirâm'ın ve onların akabinde bu faaliyetleri gerçekleştiren Tabiîn ve Tebeu't-Tâbiîn neslinin bu faaliyetleri, hadislerin tedvîn ve tasnifinin semereleri mesâbesinde olan ve bu rivâyetlerin muhafazasını ve gelecek nesillere intikâlini sağlamıştır.

Sahâbe-i Kirâm'ın ve daha sonraki devirlerdeki âlimlerin İ'lây-ı Kelimetullah başta olmak üzere fetih ve medeniyet kurma hedefleri doğrultusunda **“Talebu'l-İlm”** ve **“er-Rihle fî Talebi'l-Hadîs”** uğrunda gerçekleştirdikleri rihlelerin yerini almış olan günümüzde yapılan seyahatler ise bu hedeflerden uzak daha ziyade **“bilgi, görgü artırımı”**, **“kariyer sahibi olma”** gibi hedeflerin ön planda tutulduğu seyahatlerdir.

“Beşikten mezara kadar ilim öğrenmeyi” teşvik eden Nebevî öğretinin sunduğu iksir ve Sahâbe-i Kirâm’ın her türlü sıkıntıya rağmen fethettikleri ve meskûn oldukları yerlerde mescit ve medreseler tesis etmeleri İslâm Medeniyetinin temellerini oluşturmuştur. Bugün Müslümanlara düşen görev ise atâletten kurtulup emperyalist güçlerin son yarım asırda tahrip ettikleri can damarlarımız mesabesindeki Bağdat ve Şam gibi Bilâd-ı İslâm’ı ihyâ etmek buralarda bulunan mescit, medrese ve kütüphaneleri yeniden kullanılabilir hale getirmektir. Zira tahrip edilen yakıp yıkılan camiler,medreseler ve kütüphaneler Hz.Peygamberin (s.a.s.) Medine’de Mescid-i Nebevî’de tesis ettiği medresenin Ashâb-ı Suffa’ya ilk müderrisliğini yaparak eğitim-öğretim boyutu yanında hayatı boyunca verdiği mücadelenin neticesinde temellerini atarak ortaya koyduğu İslam Medeniyetinin Sahâbe-i Kirâm, Tâbiûn ve Tebeu’t-Tabiîn ve daha sonraki yüzyıllarda Hadis İlmi’ne ivme kazandıran âlimlerin gayretleri neticesinde daha ileri boyutlara taşınması olarak telakki ediyoruz.

KAYNAKLAR

Kur'ân-ı Kerîm.

Aba, Veli (2016). Kadim Bir Gelenek Olan Rihlenin/Hadis Seyahatlerinin Günümüz Öğrenci Değişim Programları Çerçevesinde Yeniden İnşasının Din Eğitimi ve Öğretimi Açısından Motivasyon Değeri. *Din Eğitiminde Motivasyon ve Verimlilik Sempozyumu*, s. 175-191.

Açikel, Y. (1992). *Hadis Toplamak İçin Yapılan Seyahatler (Rihle)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Açikel, Y. (2019). *Hadisler Uğruna İlmî Seyahatler (Rihle)*. 2. Baskı, (ed. Ramazan Kazan), Ankara, Nobel Yayınları.

Ahmed b. Hanbel. (1992). *Musned*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Ahmed Ramazan Ahmed. (1984). *er-Rihle ve'r-Rahhâletu'l-Müslimîn*. Cidde.

Ali Muhsin Mâlullah. (1978). *Edebu'r-Rihlât İnde'l-Arab fi'l-Maşrik Neşetuhû ve Tetavvuruhû hattâ Nihâyeti'l-Karni's-Sâmini'l-Hicrî*, Bağdat.

Aydınlı, A. (1987). *Hadis Istılâhları Sözlüğü*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Beckingham, C. F. (1993). *The Rihla Fact or Fiction? Golden Roads Migration Pilgrimage and Travel in Mediaeval and Modern Islam* (Richmond).

el-Buhârî, Muhammed b. İsmail. (1992). *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul: Çağrı Yayınları.

el-Bûtî, M. R. S. (1984). *Fıkhu's-Sîre* (Hz. Peygamberin (s.a.s.) Uygulamasıyla İslâm). (terc. Ali Nar ve Orhan Aktepe), İstanbul: Selam Yayınları.

Canan, İ., (1988). *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, (Ankara: Akçağ Yayınları).

Çakan, İ. L. (2012). *Ana Hatlarıyla Hadis Bilgisi Tarihi'ndeki Yeri ve Okuma Okutma Yöntemi*. 10. Baskı, İstanbul: Ensar Yayınları.

Ebû Dâvûd Süleymân b. Eş'as. (1992). *Sunen*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Ebu Gudde, Ebu Zâhid Abdulfettâh b. Muhammed b. Beşir el-Mahzumî (1974). *Safahât min Sabri'l-Ulemâ 'alâ Şeda'idi'l-İlmi ve't-Tahsil*. Halep: Mektebu'l-Matbûati'l-İslâmiyye.

Ebû Gudde, Ebu Zâhid Abdulfettâh b. Muhammed b. Beşir el-Mahzûmî (2017). *Safahâtun min Sabri'l-Ulemâi alâ Şedâidi'l-İlm ve't-Tahsil*. (terc. R. Orhan Özdemir vd.), İstanbul: Erkam Yayınları.

Efendioğlu, M., (2009). "Sem'ânî Abdulkerîm b. Muhammed", TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. XXXVI, 431.

el-Hâkim en-Nîsâbûrî Ebû Abdillah (1937). *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*. Kahire.

el-Hatîb el-Bağdâdî. (1975). *er-Rihle fi Talebi'l-Hadîs*. (tah. Nureddin İtr), Beyrut.

el-Hatîb el-Bağdâdî, (1991). *Şerefu Ashâbi'l-Hadîs*. (tah. Mehmed Saîd Hatiboğlu). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Hatipoğlu, İ., (2008). "Rihle", TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 35, 106.

Husnu Mahmûd Huseyin, (1976). *Edebu'r-Rihle inde'l-Arab*. Kahire.

Hüseyin Nassâr. (1991). *Edebu'r-Rihle*. Kahire.

İbn Mâce, (1992). *Sunen*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

İbn Manzûr, (ts). *Lisânu'l-Arab*. Beyrut.

İbnu's-Salâh, Ebû Amr Osmân b. Abdirrahmân eş-Şehrezûrî, (1986). *Ulûmu'l-Hadîs*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.

İmâduddîn Halîl, (1987). *er-Rihle fi Asri'r-Risâle*. Bağdat.

İsâ ez-Zeytûnî, (1988). *er-Rihle ve Eseruhâ fi'l-Hadîs ve Ulûmihi*

Tunus: Câmiatu'z-Zeytûne el-Kulliyetu'z-Zeytûniyye.

İsmâil el-Arabî, (1986). *Târîhu'r-Rihle ve'l-İstikşâf fi'l-Berri ve'l-Bahr*. Cezayir.

Kandemir, M. Y., (1997). "el-Hatîb el-Bağdâdî", TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları. 16, 456.

- Kara, C., (2019). Hz. Ebû Eyyûb el-Ensârî. (ed. Şaban Öz vd.), İstanbul: Beyan Yayınları.
- Karataş, M., (2017). Hadis Rivayet Tarihi, 2. Baskı İstanbul: Ensar Yayınları.
- Kâsım b. Yûsuf et-Tucîbî es-Sebtî, (1975). Mustefâdu'r-Rihle ve'l-İğtirâb (nşr. Abdulhafiz Mansûr), Libya-Tunus.
- Koçyiğit, T., (1967). Hadîs Usûlü. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Koçyiğit, T., (1981). Hadîs Tarihi. Ankara: İlmi Yayınları.
- Koçyiğit, T., (1992). Hadîs Terimleri Sözlüğü, Ankara: Rehber Yayınları.
- Köycü, E., (2013), Men Kezebe Hadisi Üzerine Bir Araştırma. Ankara: Araştırma Yayınları.
- Kuzudişli, B., (2017). Hadis Tarihi. İstanbul: Kayıhan Yayınları,
- Muslim b. el-Haccâc, (1992). el-Câmiu's-Sahîh. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Librande, L., The Categories High and Low as Reflections or the Rihlah and Kitabah in Islam (Der Islam, (1978). Berlin, 55/2, 267-280).
- Mustafa Munîr Edhem. (1930). Rihletu'l-İmâm eş-Şâfî ilâ Mısır. Kahire.
- Nazlıgül, Hâbil, Sebep ve Sonuçlarıyla Hadis Yolculukları (er- Rihle fi Talebi'l-Hadis) Hikmet Yurdu, 6 (6/6): 13-37.
- Nazik Saba Yared, (1998). Arab Travellers and Western Civilization. Saqi Books.
- Netton, I. R., Seek Knowledge Thought and Travel in the House of Islam (Richmond-Surrey, 1996).
- Nuruddin Itr, (1985). Hadis Öğrenimi İçin Yapılan Seyahâtlar. (terc. Raşit Küçük), "İlim ve Sanat", 39-48.
- Sarı, Dursun, En Uzun Hadis Yolculuğu (Rihle) Ebû'l-Esbağ Abdulaziz b. Abdilmelik b. Nasr el-Endulûsî, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2020, 13, (69): 1433-1444.
- Subhî Sâlih, (1986). Ulûmu'l-Hadîs ve Mustalahuhu. (Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları) (terc. M. Yaşar Kandemir), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Senem Matbaacılık.
- Touati, Houari (2004). Ortaçağda İslam ve Seyahat. (çev. Ali Berktaş), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- et-Tirmizî, Muhammed b. İsa, (1992). el-Câmiu's-Sahîh. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Yılmaz, O., (2019). Sahâbe ve Mevkûf Hadîs. Ankara: İlahiyât Yayınları.
- ez-Zehbî, (1955). Tezkiretu'l-Huffâz. Haydarâbâd.